

HISTORICKÉ FONDY MZK V BRNĚ NEJEN STATISTICKY

Jitka MACHOVÁ

Abstrakt:

Moravská zemská knihovna v Brně v rámci Výzkumného záměru (MK 00009494301) nově zkatologizovala celý svůj historický fond – rukopisy, prvotisky, staré tisky, staré mapy a grafické listy do elektronického katalogu Alephu, který badatelům umožňuje vícehlediskové vyhledávání. V databázi Historický fond MZK03 je obsaženo 98 314 exemplářových záznamů. Studie obsahuje statistické vyhodnocení databáze – skladbu historického fondu z hlediska chronologického, místa vydání a jazykového.

Klíčová slova:

Moravská zemská knihovna v Brně, historický fond, statistiky, elektronická katalogizace

Moravská zemská knihovna vznikla z neveřejné spolkové knihovny Hospodářské společnosti pro Moravu (1808). Podle záměru svých zakladatelů měla sloužit především současným potřebám a nebyla dlouhou dobu ani knihovnou veřejnou (1883). Staré tisky se do fondu dostávaly spíše nahodile, jako součást větších knižních darů či odkazů spoluzakladatelů a donátorů Františkova muzea, ke kterým patřil hrabě Antonín Bedřich Mitrovský, starohrabě Hugo Salm, hrabě Josef Auersperg či Josef Antonín Ponesch. Nejvýznamnějším přínosem, který položil základ k větší historické sbírce, byl dar moravského vlasteneckého kněze, mecenáše věd a umění hraběte Bedřicha Sylva Tarouca. Knihovna narůstala dary příznivců, jednotlivců i spolků, odkazy pozůstalostí i nákupy v antikvariátech. V roce 1899 došlo k pozemštění knihovny, jehož neblahým důsledkem byla o 2 roky později delimitace fondu se zemským archivem. Knihovna přišla o svoji bohatou sbírku rukopisů (cca 1200 sv.), jejímž základem byly sbírky Zlobického, Schwoye a Cerroniho, výměnou dostala 2000 svazků starých tisků. K velkým prvorepublikovým přírůstkům patřila sbírka evangelického faráře Josefa Gustava Adolfa Szalatnaye de Nagy Szalatna, v dubnu 1920 zakoupil stát knihovnu slavisty a bohemisty Adolfa Patery. Od roku 1921 byly prováděny akvizice

ve vídeňských antikvariátech. Ve dvacátých letech se fond rozrostl o zámeckou knihovnu z Čech pod Kosířem, gymnaziální knihovny z Klatov a ze Žatce, vzácnou knihovnu jezuitského gymnázia v Jihlavě, knihovny významných institucí – Matice moravské, Musejního spolku a pražskou sekundogeniturní Lobkovičskou knihovnu. Nejcennější část rukopisů a prvotisků pochází ze zahraničních aukcí z let 1933–1934, kdy byla rozprodávána ve Vídni a Lucernu bývalá mikulovská dietrichsteinská knihovna. Stát zakoupil asi jednu třetinu celé sbírky (bohemikální část) a věnoval ji knihovně. Po druhé světové válce knihovna získala některé německé konfiškáty, poté ještě další zlomky knihoven různých spolků a institucí. Některé z nich byly zachovány samostatně jako uzavřené historické sbírky, jiné vplynuly do kmenového fondu knihovny.¹ Celé půlstoletí patřila Moravská zemská knihovna mezi knihovny s nejbohatšími historickými fondy v republice. Dne 20. června 1950 na základě rozhodnutí Kulturní komise úřadu církevního byly přiděleny tehdejší Univerzitní knihovně v Brně knižní fondy ze zrušených klášterů v Brně a v dřívějším kraji Brněnském a Jihlavském. Svozoový materiál klášterních knihoven představoval přírůstek téměř 250 000 svazků. Tyto klášterní fondy se ovšem knihovna rozhodla zachovat jako intaktní historické celky, které se téměř všechny v průběhu 90. let 20. století na základě restitucí vrátili svým původním vlastníkům – obnoveným klášterním řádům.²

Moravská zemská knihovna se sice co do počtu knihovních jednotek nemůže rovnat našim největším historickým fondům (Národní knihovně ČR, knihovně Národního muzea v Praze nebo Vědecké knihovně v Olomouci, které měly možnost získat velké množství knih z knihoven jezuitských kolejí zrušených za Marie Terezie, z knihoven klášterů sekularizovaných za Josefa II., či klášterů sistovaných v 50. letech 20. století), ale určitě patří ke knihovnám s nejlépe zpracovaným historickým fondem v republice. Vlastní knihovědný výzkum má v Moravské zemské knihovně dlouholetou tradici a byl prezentován celou řadou výběrových speciálních bibliografických soupisů – rukopisů, prvotisků, tisků 16. století atd. Tyto tematické odborné katalogy vycházely

¹ Přehled literatury k dosavadnímu zpracování historického fondu MZK viz Machová, J.: *Historický fond Moravské zemské knihovny v Brně on-line aneb kliknutím myši ke všem dokumentům*. VVM, 63, 2011, č. 3, s. 201–213. ISSN 0323-2581.

² Vobr, J.: *Klášterní knihovny ve státní správě 1950–1990*. Duha, 5, 1991, č. 1, s. 2–9. ISSN 0862-1985; Machová, J. – Žabička, P.: *Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně „a lidé kolem nich“*. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Brno, Sdružení knihoven České republiky – Vědecká knihovna v Olomouci, 2005, s. 9–18. ISBN 80-7053-105-3.

postupně v 2. polovině 20. století a přinášely badatelům v celé Evropě povědomost o fondech MZK.

Důležitým mezníkem pro historické fondy se stal rok 2002, kdy bylo dokončeno stěhování sbírek z mimobrněnského depozitáře v Žerůtkách. Všechny doposud po různých depozitářích rozptýlené historické fondy byly přestěhovány a soustředěny ve speciálním klimatizovaném skladisti v novostavbě MZK. Badatelé získali možnost tyto fondy opět využít ke svému studiu, knihovna příležitost popsat dosud nezpracované sbírky a zkatalogizovat do jedné elektronické databáze. V roce 2003 podala návrh Výzkumného záměru, jehož cílem bylo mimo jiné i vytvoření úplné databázové evidence všech historických fondů MZK, která zajistí jednoznačnou identifikaci jednotlivých titulů a umožní vícehlediskové vyhledávání. Od srpna 2004 se tedy začalo s postupným zpracováním jednotlivých historických sbírek. Podrobně jsou výsledky Výzkumného záměru zhodnoceny v závěrečné zprávě.³

Co tedy přinesl Výzkumný záměr nového a užitečného pro knihovnu, badatele i laickou veřejnost? Především je to úplná elektronická evidence celého historického fondu. Ve všech případech se jedná o tzv. exemplářový popis každého jednotlivého svazku. Tato katalogizační praxe byla zavedena v roce 2004, kdy byla také vytvořena samostatná databáze Historických fondů MZK03.⁴ Elektronický katalog umožňuje zájemcům z celého světa získat informace o jeho obsahu a využít vícehlediskové vyhledávání, které systém Aleph 500 nabízí – pomocí různých rejstříků a vyhledávání kombinací slov. Jako bonus si může jakýkoliv uživatel prohlédnout i obrazovou přílohu (např. titulní list, provenienci u některých dokumentů – sbírky zednářů, lokace STS) nebo studovat přímo celý digitalizovaný dokument. Digitální kopie originálu jsou uloženy v databázi Manuscriptorium,⁵ Europeana Travel⁶ a Kramerius⁷ nebo také ve vlastní digitální knihovně MZK. Na již zpřístupněné plně

³ *Výzkumný záměr Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně (MK 00009494301)* [on-line]. MZK v Brně, 1808–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://www.mzk.cz/o-knihovne/vyzkum-projekty/archiv-projektu/historicke-fondy-mzk-2004-2010>.

⁴ *Elektronický katalog Historických fondů MZK* [on-line]. MZK v Brně, 1808–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://aleph.mzk.cz/>.

⁵ *Manuscriptorium* [on-line]. Aip Beroun s.r.o., 2000–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/>.

⁶ *Europeana Travel* [on-line]. Europeana Travel, 2009–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://europeanatravel.eu/>.

⁷ *Kramerius 4* [on-line]. MZK v Brně, 1808–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://kramerius.mzk.cz/>.

digitalizované dokumenty je možné se dostat proklikem ze záznamu elektronického katalogu Historických fondů. Tuto možnost nejvíce ocení obdivovatelé starých map⁸ a grafiky. Všechny zpracované exempláře jsou označeny čárovým kódem, který umožňuje knihovně prověřit stav fondu formou revize a registrovaným badatelům zažádat si o dílo ke studiu přes internet i z domova. Prostřednictvím služby EOD⁹ si mohou pro vlastní potřebu objednat celé digitální kopie dokumentů. Popis jednotlivých sbírek, které obsahuje historický fond MZK, a toho, jaké výhody nové elektronické zpracování přineslo, včetně zapojení do dalších národních i mezinárodních projektů, byl již prezentováno v jiném článku,¹⁰ proto se tato studie věnuje spíše matematicko-statistickému vyhodnocení údajů z elektronické databáze MZK03 – Historický fond. Není možné se stoprocentně spolehnout na všechna „přesná“ statistická čísla. Je nutné počítat s určitou možnou odchylkou, způsobenou nejednoznačně formulovaným počítačovým dotazem či chybně vyplněným nebo nepřesným konkrétním údajem zkoumaného selekčního pole – prostě lidským omylem katalogizátora. Dnes má elektronický katalog 98 314 exemplářových záznamů, rukopisů, prvotisků, starých tisků, map a grafik.¹¹ Záznamy jsou zpracovány podle pravidel AACR2, ve formátu MARC 21 v knihovním systému Aleph 500.

Rozdělení podle typu dokumentu je následující: 78 566 monografií (rukopisů, prvotisků, starých tisků a knih), 357 seriálů (titulů časopisů), 12 624 grafik (10 981 grafických listů – litografií a kreseb, 1643 fotografií) 3690 map a 377 mikrofilmů (převážně v restitucích vrácených originálů rukopisů a prvotisků).

Další statistický údaj je zajímavý spíše pro knihovníky než pro badatele. Konkrétně vyčísluje, nakolik při novém elektronickém zpracování byly využity stávající bibliografické pomůcky – katalogizační lístky a bibliografické soupisy (metoda retrokonverze) a kolik exemplářových záznamů bylo zpracováno podrobněji přímo s dokumentem v ruce (metodou rekatalogizace). Všechny mapové a grafické listy byly zpracovány metodou rekatalogizace,

⁸ *Mapy v MZK* [on-line]. MZK v Brně, 1808–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://mapy.mzk.cz/>.

⁹ *EOD* [on-line]. Knihovna Innsbrucké univerzity, 1562–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://books2ebooks.eu/>.

¹⁰ Viz Machová, J.: *Historický fond*, s. 201–213.

¹¹ Stav k 30. 9. 2011. Za získání podkladů k vypracovaným statistikám děkuji kolegyni z Oddělení automatizace a IT podpory MZK ing. Věře Mynářové.

naopak většina mikrofilmů retrokonverzí. Záznamy rukopisů v MARCu v databázi jsou pouze stručné, podrobně jsou všechny rukopisy popsány ve formátu TEI5 v databázi Manuscriptorium. Seriály byly zpracovány rekatalogizací. Při zpracování historických uzavřených sbírek (světských, zámeckých a nerestituovaných církevních) byly využity interní kartotéky a rovněž tak katalogizační lístky u části starého kmenového fondu – 28 242 záznamů. Přímou s knihou v ruce bylo zpracováno 50 315 záznamů (některé fondy vůbec poprvé – např. zámecká knihovna Chorinských či z rezervních fondů vyříděná knihovna Biskupského semináře).

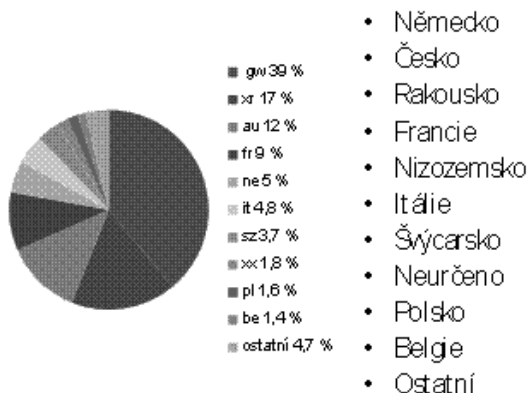
Historický fond MZK v Brně netvoří pouze rukopisy a dokumenty vydané do roku 1800 (uměle stanovená hranice starých tisků). Na základě chronologického rozboru databáze vyplývá, že obsahuje i dokumenty mladší. Zcela vědomě je posunuta hranice u kartografických dokumentů na rok 1850. Do grafických sbírek jsou začleněny dva mladší ojedinělé dnes uzavřené soubory, které vznikly koncem 19. a počátkem 20. století. Jedná se o tzv. Schramovy sbírky vedut a pohledů na moravská města a kraje (přibližně 1200 listů litografií a fotografií, které se staly soudobým obrazovým průvodcem po moravských městech a pamětihodnostech) a litografických portrétů, kde nalezneme cca 300 osobností kulturního, politického a společenského života z období let 1823–1898. Jsou zde zastoupeny portréty panovníků, církevních hodnostářů, moravských politiků, umělců, ale též osob zcela neznámých. Obě sbírky patří mezi badatelsky nejvyužívanější fondy Moravské zemské knihovny. Mladší monografie a některé časopisy jsou převážně součástí tzv. uzavřených historických sbírek – zejména zámeckých knihoven, které knihovna získala jako německé konfiskáty a ponechala je jako intaktní historické celky. V jejím vlastním kmenovém fondu starých tisků jsou tisky z 19. století ojedinělé (některé kramářské písňe či tituly vyvázané v konvolutech se starými tisky). Vzhledem k tomu, že rukopisy, převážná část grafiky, ale i některé mapové listy a staré tisky jsou nedatované a určené datum je závislé na kvalifikovaném odhadu katalogizátora, chronologická tabulka je spíše orientační (obr. č. 1).

Tabulka č. 1: Chronologická tabulka data vzniku či vydání dokumentu

	monografie	mapy	grafika
1201–1300	1		
1301–1400	19		
1401–1500	627		
1501–1600	5820	127	186
1601–1700	11570	1594	4154
1701–1800	50037	4208	4273
1801–1900	8641	447	3039
1901–2000	1850	14	972

K zajímavým statistickým údajům patří také regionální zařazení místa původu dokumentu. Statistické údaje jsou zpracovány pouze z monografií (včetně rukopisů). Několik málo čestných výjimek mimoevropského místa vydání připadá spíše na mladší fond zámeckých knihoven (např. zámecká knihovna Kúbecků von Kúbau obsahuje 7 monografií z 19. století tištěných v Indii, 1 monografii opět z 19. století z Kapského města, znojemská knihovna kapucínů náboženský tisk z roku 1869 z Filipín). Celkem u 1457 publikací nebylo určeno místo vydání či původu. U rukopisné produkce či defektních exemplářů je to velice obtížné; rovněž tak díla bez vydavatelských údajů v německém jazyce tištěná švabachem mohla vyjít jak v Německu, tak kdekoliv v bývalém Rakousko-Uhersku. Jak znázorňuje graf č. 1, nejvíce produkce pochází z Německa (30 629 záznamů). Je potěšitelné, že historický fond MZK obsahuje velké množství bohemik (13 421). O kulturní blízkosti našich a rakouských zemí svědčí třetí největší vydavatelské zastoupení – 9705 titulů vydaných na území dnešního Rakouska. O něco méně přispěla Francie – zejména svými spisy osvícenskými a vědeckými (7400). Typograficky velice zdařilé jsou staré tisky z Nizozemí (4011), Itálie (3768) a Švýcarska (2881). Těsně nad hranici 1000 položek je ještě místo vydání z Polska (1233) a Belgie (1072). Řádově ve stovkách jsou zastoupeny knihy ze Slovenska (988), Velké Británie (875), Maďarska (260), Ruska (185), Španělska (174) a Dánska (105). V grafu pod označením ostatní se ještě skrývá téměř 400 knih, jejichž vydání v počtech od desítek po jednotliviny pochází např. z Lucemburska, Lotyšska, Švédska, Portugalska, Ukrajiny, Rumunska, Slovinska, Chorvatska, Litvy, Irska, Estonska, Řecka, Turecka.

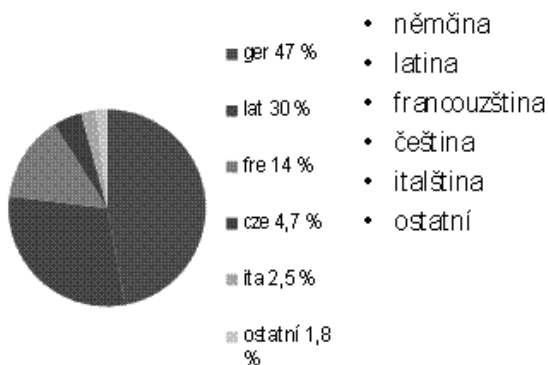
Rozdělení knih podle místa vydání

Graf č. 1

Posledním sledovaným a vyhodnoceným statistickým údajem je jazyk dokumentu (graf č. 2, opět pouze u monografií, včetně rukopisů). Zjištění, že téměř polovina fondu je v jazyce německém, asi nikoho nepřekvapí (36 860 záznamů). Druhým nejpočetněji zastoupeným jazykem je jazyk latinský, kterým je psána především teologická literatura (23 420). Francouzštinu nalezne především v titulech světských zámeckých knihoven (11 147). Naším národním jazykem je psáno či tištěno 3661 titulů. Italština je zastoupena v 1948 dokumentech. Řádově stovky knih jsou tištěny anglicky (611), španělsky (223), řecky (188), polsky (146), ostatními jazyky v řádu desítek – nizozemština, ruština, maďarština, hebrejšтина, lužická srbština, portugalsština, řečtina, slovenština, švédština. Nechybí ani jednotlivosti v dánštině, kopštině a exotické bengálštině (rukopis na palmových listech Rkp2-0048.089).

Rozdělení knih podle jazyka dokumentu

Graf č. 2

Přestože databázi Historický fond MZK03 zatím chybí obsahové věcné zpracování, řadu údajů lze již nyní získat vhodně kombinovanými selekčními dotazy. Databáze eviduje jazykově různorodou rukopisnou, knižní a grafickou produkci z celé Evropy, která zahrnuje pestrou škálu titulů z různých oborů lidské činnosti a je obrazem univerzality fondu. Jsou v něm zastoupena díla historická (všeobecné dějiny, dějiny jednotlivých zemí a měst, knihy z oboru genealogie, heraldiky, sfragistiky, numismatiky), právní, teologická, filozofická, literární, matematická, fyzikální, astronomická, spisy o vojenství, hornictví a hutnictví, architektuře, pojednání národohospodářská, technická, lékařská či přírodovědná. Najdeme zde pozoruhodná díla geografická či zeměpisná, ale i pro knihovnu netypická díla umělecká a dokumentární.

Literatura

- Elektronický katalog Historických fondů MZK* [on-line]. MZK v Brně, 1808–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://aleph.mzk.cz/>.
- EOD* [on-line]. Knihovna Innsbrucké univerzity, 1562–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://books2ebooks.eu/>.
- Europeana Travel* [on-line]. Europeana Travel, 2009–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: http://europeanatravel.eu/Kramerius_4 [on-li-

- ne]. MZK v Brně, 1808–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://kramerius.mzk.cz/>.
- Machová, J. – Žabička, P.: Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně „a lidé kolem nich“. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Brno, Sdružení knihoven České republiky –Vědecká knihovna v Olomouci, 2005, s. 9–18. ISBN 80-7053-105-3.
- Machová, J.: *Historický fond Moravské zemské knihovny v Brně on-line aneb kliknutím myši ke všem dokumentům*. VVM, 63, 2011, č. 3, s. 201–213. ISSN 0323-2581.
- 7Manuscriptorium [on-line]. Aip Beroun s.r.o., 2000–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/>.
- Mapy v MZK [on-line]. MZK v Brně, 1808–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://mapy.mzk.cz/>.
- Vobr, J.: *Klášteřní knihovny ve státní správě 1950–1990*. Duha, 5, 1991, č. 1, s. 2–9. ISSN 0862-1985 *Výzkumný záměr Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně (MK 00009494301)* [on-line]. MZK v Brně, 1808–2011, poslední revize 2011–11–11 [vid. 2011–11–11]. Dostupné z: <http://www.mzk.cz/o-knihovne/vyzkum-projekty/archiv-projektu/historicke-fondy-mzk-2004-2010>.

HISTORICAL COLLECTION OF MORAVIAN LIBRARY IN BRNO NOT ONLY STATISTICAL

Summary:

The historical collection of the Moravian Library in Brno has been new catalogued within the Research Plan. It is possible to find all manuscripts, incunabula, old prints, old maps and graphic in the electronic catalogue Aleph, which allows researchers to search. There are 98 314 records of historical collection in the database. The study includes a statistical evaluation of the database – the composition of the historical collection from the point of view of chronology, place of issue and language.

Key words:

Moravian Library in Brno, Historical Collection, Statistics, Electronic Cataloging